

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 94(369.1)«16»

Б. М. Боднарюк

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

СТАВЛЕННЯ ПИСЬМЕННИКІВ-ГУМАНІСТІВ XVI СТ. ДО КНИГИ ТА ЧИТАННЯ (на прикладі творчості Е. Роттердамського, Т. Мора, Х. Л. Вівеса і Ф. Рабле)

У статті автор розглядає комплекс питань, пов'язаних з аналізом та характеристикою ставлення ряду західноєвропейських письменників-гуманістів XVI ст. до книги та читання. Прикладом послуговували духовно-етичні й філософські погляди нідерландського вченого-філолога Еразма Роттердамського, англійського державного діяча Томаса Мора, іспанського просвітителя і педагога Хуана Луїса Вівеса, французького письменника-сатирика Франсуа Рабле, погляди, які відображали осмислення й сприйняття цими видатними діячами епохи Пізнього Ренесансу феномену книги, її ролі та значення у тогочасному реформаційному соціумі.

Ключові слова: Західна Європа, Рісорджіменто, Реформація, феномен книги, письменники-гуманісти, Е. Роттердамський, Т. Мор, Х.Л. Вівес, Ф. Рабле.

Проблема осмислення західноєвропейськими інтелектуалами епохи Пізнього Ренесансу феномену читання, реалізованого ними крізь призму любові до книги й інтерпретованого у двох протилежних вимірах – ортодоксальної католицької теології та ренесансних гуманістичних ідеологем, що відіграли роль своєрідної «передгачі» протестантських етичних візрів і реформаційних світоглядних доктрин, з точки зору тогочасних ментальних та естетичних трансформацій, обумовлених новими цивілізаційними викликами XVI ст., в дослідницькій площині значною мірою залишається актуалізованою через недостатній рівень її вивчення й відсутність трактувань концептуального характеру.

Ще на початку XIII ст. впливовий латинський богослов, містик, один з лідерів францисканців-спиритуалів, Убертин Казальський (1259-1329) символічно констатував: «Любов до читання – некараний гріх» [14, р.201]. Недарма чернечий Статут Св. Бенедикта Нурсійського (480-547), запроваджений ним у Монте-Кассіно 529 р., вже забороняв орденським братам читати й бути писемними [11, р.77]. Дійсно, до появи у тому ж XIII ст. перших університетів, на латинському Заході читання та збирання книжок трактувалось церковними апологетами як конкретний прояв «гріховної пристрасності» [12, р.104-105]. Отже, книга мала силу (і здатність) спокушати й звабловати ченця як жінка, як коханка (саме чернецтво у добу Раннього Середньовіччя залишалось еди-

ним освіченим пропарком і носієм культурних надбань). Жага читання, потяг та процес читання, частиною кліру усвідомлювались як акт відвертої «духовної розпусту» з ознаками прихованого еретизму [12, р.105].

Гуманізм XIV-XV ст. та Реформація XVI-XVII ст. в особі своїх ідеологів і релігійних діячів докорінно змінили ставлення соціуму до бібліофілства. Серед авторитетів, які долучились до цього, доречно згадати непересічні постигати Дезидерія Еразма Роттердамського (1469-1536), Томаса Мора (1478-1535), Хуана Луїса Вівеса (1492-1540) й Франсуа Рабле (1494-1553), чий творчі здобутки (в руслі дидактико-естетичних пріоритетів епохи) послуговували справі піднесення та зведення книги і читання на п'єдестал «сакралізованої інтелектуальності» [12, р.107]. Власним життєвим і творчим прикладом вони спромоглися обґрунтувати ідею необхідності досягнення людиною духовної та моральної досконалості. Кожна особистість має творчо розвиватись шляхом розширення свого кругозору й накопичення різного роду знань за допомогою книги і логіки раціонального пізнання [9, р.530-543; 10, р.431-434; 13, р.225-248]. Їхні біографії й тексти програмних творів – «Похвала Глупоті», «Утопія», «Про причини занепаду мистецтв», «Гаргантюа та Пантагрюель» – переконливо дозволяють зробити такий висновок.

Звісно, ще можна згадати відомий вислів Даремського єпископа Ричарда (Онжєрвіля) де Бері (1278-1345) з його трактату «Філобіблон, або Про книголюбність» (1345 р.), де автор акцентує: «Вежі стєрті з лиція землі, пали держави, зітїли тріумфальні арки. Жоден цар або Папа не знайде будь-чого, що послуговувало би такою вірною запорукою вічності, як книги» [5, с.34]. Як бачимо, середньовічний англійський клерикальний діяч так само симптоматично визначає й виокремлює незнищену культуртрегерську роль книги у сакралізовану феноменологічну категорію. Означений підхід надалі став домінуючим в середовищі провідних письменників-гуманістів та головних реформаційних ідеологів.

Враховуючи загальну духовно-світоглядну специфіку архетипної ментальності пізньоренесансного західноєвропейського соціуму, доречно підкреслити наявність такої, вже сформованої на той час антропологічної складової як «колективна свідомість», що тяжіла до книжкових «перспектив» [16, р.313]. Її найяскравішими репрезентантами й «ретрансляторами» були вчені-гуманісти XV-XVI ст.; їхня багата літературна спадщина є предметом вивчення сучасної медієвістики.

Дослідник середньовічного мислення, французький історик філософії Ален де Лібера зі свого боку підкреслює: «Специфіка праці медієвіста полягає в тому, що він повинен оволодіти тим самим, чим володіли середньовічні філософи, він повинен з ними зрівнятися. Переходячи від однієї дисципліни до іншої, навчаючись то там, то тут, він (медієвіст) змушений пройти всі підготовчі етапи духовної мандрівки, що веде до Бога без Церкви. Від того, як він це здійснить, залежить його визначення Середніх віків, сама їх тривалість» [4, с.40].

Крім того, він звертається до сенсу етизованого дефініції «інтелектуал» у вимірі її трансформаційних ознак і зазначає: «Як нещодавно нагадав Беоніо Брокєрі, в Середні віки слово «інтелектуальний» (*intellectualis*) у застосуванні до людини не мало теперішнього значення ... Однак у історика для цього виразу є свого роду «середньовічна обґрунтованість». Зрозуміло, вона є в тих межах, в яких, по-перше, в Середні віки існував *тип людини*, до котрої цей термін взагалі може застосовуватись, і в яких, по-друге, цьому терміну відповідає певна *група людей* – професіоналів розумової праці, метрів, *litterati*, кліриків. В будь-якому разі, сенс терміну «інтелектуал», сформульований Ле Гоффом у книзі «Інтелектуали в Середні віки», такий» [3, с.5].

Дійсно, знаменитий французький історик західного Середньовіччя, предствник школи «Анналів», на категоріальному рівні («типологізував») означену форму людської діяльності. Завдяки соціологічним та історичним аспектам сенсу згаданого терміну, спрямованого на індивідуумів, які «працювали зі словом та думкою», «жили не на земельну ренту і не змушені були заробляти ручною працею», на думку Ле Гоффа відкрилась можливість виокремити й чіткіше (шляхом комплексного аналізу) розглянути процеси виникнення, а надалі піднесення «квазісоціо професійної» (тобто корпоративної) категорії людей (що існували в рамках певних інституцій – університетів, а то й поза їхніми межами, якщо мати на увазі гуманістів XIV-XVI ст. – «інтелектуалів у загальному, а не конкретизованому, згідно зі встановленням науковцями XX ст. «класифікатором», розумінні»), які по-різному сприяли утвердженню нової форми культури, по суті не чернечої, пов'язаної з «урбаністичним рухом» [12, р.104-105].

У власній постановці проблеми французький медієвіст відштовхується, тим не менш, від поглядів італійського письменника та політичного діяча міжвоєнного періоду – Антоніо Грамши. Ле Гофф, зокрема, пише: «Середньовічні інтелектуали не вислизнули зі схеми Грамши, щоправда, достатньо загальної, але значною мірою операціональної. В суспільстві, майже в усьому контрольованому Церквою і політично дедалі більше й більше огортуваному подвійним кільцем бюрократії – світської та церковної ... інтелектуали Середньовіччя були, перш за все, інтелектуалами («органічними», відданими служителями Церкви й держави. Університети дедалі більше та більше стають розплідниками, які вирощують «високопоставлених чиновників». Проте частина з них поступово стає інтелектуалами («критичними», оскільки сама інтелектуальність й університетська «свобода» – не двичає на її обмеження, – штовхали їх до цього». Саме до інтелектуалів, діяльність яких могла «ілюструвати» розмаїття «критичних» ставлень у середньовічному світі відщої освіти ... у першу чергу не залишається байдужим історик» [3, с.5-6].

Відштовхуючись від концептуальних суджень французького класика, можна вибудувати логічний «ланцюг», вектор якого орієнтований на визначально-спрямовуючий «книжковий» фактор – роль книги та читання у становленні середньовічної інтелектуальної особистості на Заході. Роль, вплив і значення книги, природно, суттєво зросли з появою на межі XII-XIII ст. перших у Західній Європі університетів й формуванням в їхніх стінах наукової пропедевтики, метафізики, риторики та дидактики; «методологічним» підґрунтям в царині наук став, як відомо, аристотелізм (поглиблений і дещо «вдосконалений» домініканцем Св. Фомаю Аквінським (1225-1274) – творцем томізму), а провідною «методикою» – схоластика. Отже, саме вона за багатьма аксіологічними ознаками активізувала в соціумі ще у XIII ст. любов до книги, пристрасть до читання й жагу бібліофілства. Разом з тим, схоластика породила цілу низку інвектив проти «культу книги», поширеного з XIV ст. в середовищі тих самих інтелектуалів. Крім того, схоластика (в особі своїх найбільш маститих представників – у першу чергу саме інквізиторів-домініканців) у багатьох випадках апелювала до «аксіомного» постулату, що книга найчастіше слугує первісним джерелом будь-якої ересі та проявів інакодумства [15, р.131-132].

Її сутнісну (внутрішню) суперечливість й дидактичну «двоєкість» вдало характеризує французький соціолог та філософ Еміль Дюркгейм: «[Схоластика] привнесла розум у догму, відмовившись при цьому спростовувати догму. Вона намагалась зберігати рівновагу між цими двома силами – звіди і її велич, і її вбогість. Дійсно, існує щось захоплююче та драматичне у видовищі, яке демонструє нам ця бурхлива епоха, котра коливається між шануванням традиції та духом вільного до-

слідження, між бажанням зберегти вірність Церкві й зростаючою потребою розуміння. Ці [середні] віки, доволі часто змальовані як нерухомі та охоплені інтелектуальним зашпленінням, не знали спокою духу. Вони були розділені в самих собі, їх роздирали протилежності; це був один з тих моментів, коли розум людський хвилюється, випрошуючи нове. Врожай буде зібрано в інший час, але тоді було кинуте насіння. Час живий прийде у сповнений радість по полудень XVII-XVIII ст.» [1, с.69-70].

Виділений соціо-ментальний контекст у філософському ключі резюмує згадуваний вище А. де Лібера: «Світ, який відкривається погляду історика, не є світом перцепції (чуттєвого сприйняття); огляд окопшин, відвідування місць не компенсує втрачених поглядів. Світ історика є історичним світом, реконструкцією очевидності; недостатньо позбавити Середні віки від прикриваючих його «теорій», щоб побачити в усій незмінності тогочасній самому собі світ речей. Коропше казучи, не існує надісторичної безперервності перцептивного досвіду ... В наших очах Середньовіччя «інтелектуалів» позначене як винаходом еґоїзму, так і стиранням *ego*. В цьому зовнішньо протирічному русі полягав дійсний соціальний та філософський вимір феномену «середньовічних інтелектуалів». Однак, якщо подивитись на привалу лінійку аристотелізму та історії етики, то протиріччя це – лише видимість» [4, с.328-359].

З іншого боку, достатньо опукло контури цієї «видимості» вимальовуються при розгляді ставлення західноєвропейських письменників-гуманістів XVI ст. до книги й читання. В оціночних та світоглядних критеріях інтелектуалів доби Реформації вони набувають характеру завульованої протирічності: прихована чи явна іронія поєднується (сполучається), іноді межує із саркастичними зауваженнями, критичними коментарями або напухувальними ремінісценціями та елементами гротеску, на тлі глибоких духовно-філософських роздумів і тверджень, спрямованих на заохочення суспільства (й кожної особистості зокрема) пізнавати «книжкову мудрість». Особливо яскраво такий «біполярний» підхід знайшов відображення в творчості Е. Роттердамського і Ф. Рабле.

Еразм з Роттердама, нідерландський письменник, вчений-філолог, перекладач, визнаний глава північних гуманістів, у своєму сатиричному трактаті «Похвала Глупоті» (1509 р.) (Глави XXXV-XXXVII. Всі дурні: і поети, і риторичи, і письменники, а тому й щасливі) зазначає: «Дещо менш зобов'язані мені [Глупоті] поети, хоч за родом занять також належать до мого гурту. Адже вони, як мовиться в прислів'ї, «вільні люди» і займаються нічим іншим, як доскопанням вух дурнів теревеннями й жалогідними байками. Однак саме завдяки цьому марнослів'ю, поети й себе вважають гідними безсмертя і обіцяють іншим те ж саме. Поетам також притаманна Філавтія-самолюбивість та Колакія-услесливість, а тому вони мої поспішні і найщиріші друзі...

З того ж самого тіста й письменники, які видають книжки, аби лиш жити безсмертної слави. Вони мені дуже зобов'язані, а найбільше ті з них, що псуєть папір, наповнюючи книжки всілякими дурнищами. Ці автори не бояться навіть таких суворих критиків, як Персій та Лелій, бо пишуть для купки вчених і, на мою думку, гідні швидше співчуття, ніж задрощів. Гай-гай! Як вони мучаться над своїми творами! Без кінця щось додають, змінюють, викреслюють, переставляють, переробляють, або приховують від стороннього ока, або, навпаки, показують друзям. Потім, років через дев'ять, нарешті видрукують написане. Але почуття невдоволення залишається. За все це вони одержують цюнайбільше похвалу кількох тонких цінителів. Чи не замало за таку тяжку працю, за безсонні ночі, за всі тортури та самокагування? Додаймо ще: за втрачене здоров'я, зів'ялу красу тіла, підсліпуватість, а то й сліпоту, злигодні, задрощі, уникання насолод, ранню старість, передчасну смерть і тому подібне.

Але такий мудрець солодко втішиться, попри всі злигодні, якщо його похвалять один чи два таких же сліпооких, як і він сам.

Що ж до письменника, мого мазуна, то він набагато щасливіший саме завдяки моєму втручання, бо не нидіє при світлі каганця над книгами: все, що спаде на думку, потрапляє в нього на кінчик пера. При цьому він нічим не ризикує, хіба що несе збитки за зіпсований папір. Він знає наперед, що чим низькопробнішою буде його базгранина, тим більше дурнів і невігласів похвалять її. А якщо якісь там поодинокі справедливі вчені і прочитають випадково його книжку і з огидою пожбурять нею, невелика біда! Бо що значить таке ставлення небагатьох мудрих серед безлічі галасливих крикунів!

Але ще хитріші ті, які чуже видають за своє, присвоюючи собі славу, здобуваючи чужою працею. Розраховують, бач, на те, що хоч у майбутньому їх і звинуватять у тяжкому злочині – плагіаті, однак вони якийсь час встигнуть потішитися з крадіжки і, таким чином, будуть у виграні. Аби ви тільки бачили, як вони чваняться, коли люди їх хвалять, коли на них з юрби пальцем показують: «Дивіться, он іде наша знаменитість!» Як тішаться, коли побачать виставлені по книгарнях книжки, на кожній з яких внизу стоїть їхнє ім'я в оточенні кількох прізвиськ, переважно чужоземних, а тому й ніби магічних.

Але ж, Боже безсмертний! Що вам у тих іменах?.. Лише незначна кількість людей знатиме про них в цьому безмежно великому світі. І вже зовсім мізерна частка невігласів похвалять, не відаючи за що. До того ж самі ці імена нерідко вигадуються або добираються із давніх книг... Але найкумедніше, коли ці пани починають вихвалити один одного в посланнях, гімнах, панегіриках: дурень – дурня, невіглас – невігласа. Цей величає того Алкеем, а той його Каллімахом; той цього називає оратором досконалішим за Марка Туллія [Цицерона], а цей його – вченішим за Платона» [2, с.65-67].

Як бачимо, ставлення Е. Роттердамського до тогочасної «великомудрої» книжкової продукції позначено виразним сатиричним стрижнем: книга і читання мають, крім користі, й зворотній бік – багато книжок пишуть неучи та дурні, поширюючи й пропагуючи свої недолугі думки та погляди, видаючи, крім того, їх за «святу істину». На думку вченого книги – як безсумнівно корисний засіб виховання, – так само мають відчутний негативний вплив, котрий відображено у провокаційному прислів'ї «Багато знань – багато суму».

У свою чергу Мор, вчений гуманіст, лорд-канцлер та Перший міністр англійського короля Генріха VIII, в «Утопії» (1516 р.) розглядає «проблему» книги й книжкового «впливу» з позицій історичної ретроспекції й наукового еккурсу, вкладених у прозорий моралізаційний «футляр», оздоблений критично-настановчими «візерунками». У своїх розлогих багатошарових міркуваннях, поданих для читача в дусі авторської напівказкової «рецепції», зафіксованої в епістолярному стилі, він стверджує наступне: «В людей смаки такі різні, вдачі такі примхливі, душі такі невдячні, погляди такі недоречні, що, бачиться, далеко щасливіше живуть ті, хто у веселому і приємному настрої догоджає собі у всьому, ніж ті, хто сушить собі голову, як би то видати щось таке, що принесло б користь чи насолоду розбещеним або й невдячним.

Переважна більшість людей не знає літератури, а багато нехтують нею. Невіглас відкидає все те, що йому незрозуміле, а напівграмотний відкидає як буденне те, що не рясніє старовинними словами; декому подобається лише давнина, більшості – тільки сучасне. Один настільки похмурий, що не визнає жартів, інший настільки позбавлений почуття гумору, що не терпить дотепів; тугодум боїться будь-якої насмішки, як той, кого покусала скажена собака; дех-

то до того не постійний, що, сидячи, хвалить одне, а стоячи – інше. Є такі, які сидять у шинках і, попиваючи вино, висловлюються про таланти письменників та з поважним виглядом гудять усе, що завгодно, смікаючи письменників за їхні твори, немов за волосся, а самі тим часом перебувають, як мовиться у приказці, «поза обстрілом». Ці розумники так чисто поголені з усіх боків, що в них немає жодної волосинки, за яку можна було б ухопитись.

Далі, є люди настільки невдячні, що навіть тоді, коли їм якийсь гвір дасть насолоду, вони все одно не відчують любові до автора; вони схожі на гих невихованих гостей, які, запрошені на розкішний бенкет, ідуть нарешті додому, не подякувавши господарю» [6, с.18-19].

Нижче англійський письменник-гуманіст додає, однак вже без дотепно-іронічного «підгрудтя», з певним настановчим філософізмом: «Більше дивуються утопійці й відчують відразу до безумства тих людей, які шанують багатіїв, немов богів, хоч вони цим багатіям нічим не зобов'язані й від них незалежні. Ці дурні поважають їх тільки за те, що вони багаті, хоч чудово знають осоружну скупість багатіїв і не сумніваються в тому, що, поки ті живуть, їм з величезної купи грошей не перепаде жодного мідяка. Такими й подібними поглядами утопійці завдячують частково вихованню, бо вирости вони в державі, звичай якої дуже різняться від наших нісенітниць, а частково – літературі й науці.

Щоправда, в кожному місті є невелика кількість людей, які, звільнені від інших видів праці, присвячують себе науці. Це якраз ті, у кого вже в дитинстві помічено незвичайні здібності, неабиякий розум та потяг до знань. Зрештою, в Утопії всі діти і значна частина народу, чоловіки й жінки, тягнуться до освіти, присвячуючи навчанням щоденно кілька годин, вільних від праці ... Коли утопійці дізналися від нас про грецьке письменство й науку, то з дивовижною наполегливістю старалися ознайомитись з ними в нашому викладі. Що ж до латинського письменства, то воно не дуже припало їм до вподоби ...

Коли я вибирався у четвергу подорож, то взяв із собою на корабель замість товару чималу паку книжок, оскільки твердо вирішив краще не вертатися ніколи, ніж надто скоро. Отож від мене вони одержали в подарунок багато творів Платона, ще більше – Аристотеля, а також книгу Теофраста про рослини, на жаль, пошкоджену в багатьох місцях. Річ у тім, що під час нашого плавання ця книга, якою ніхто не цікавився, потрапила до мавпи, а вона, пустуючи й граючись, повиривала там і сям декілька сторінок і подерла їх. Із авторів граматик у них є тільки Ласкаріс, бо Федора я не привіз із собою; із словників мають лише Гесихія і Діоскоріда. Утопійцям дуже подобаються твори Плутарха, захоплюються вони дотепами й витонченим стилем Лукіана. З поетів у них є Аристофан, Гомер, Еврипід і Софокл, надрукований дрібним шрифтом Альда; з істориків – Фулід і Геродот; є також Геродіан. Мало того, мій товариш Трицій Апінат привіз із галузі медицини декілька невеликих творів Гіппократа і «Мале мистецтво» Галена. Ці книги вони дуже цінують ...

Природні здібності утопійців, підсилені науками, напрочуд яскраво виявляються у винаходах, які можуть допомогти якимсь чином створенню життєвих вигод. Проте двома винаходами вони зобов'язані нам, а саме: друкарством та виробництвом паперу, але й у цьому відношенні вони мають неабиякі заслуги. Хоч ми й показали їм літери, надруковані Альдом в паперових книгах, і розповіли, з чого виготовляється папір та про можливість друкувати на ньому літери, однак не зуміли як слід це пояснити, бо ніхто з нас достоту не тямив ні в одному, ні в другому. Але вони самі вмиль проникливо зметкивали, що і як. Досі вони писали на шкірі, корі та папірусі, а тепер невідкладно спробували виготовляти папір і друкувати літери» [6, с.72, 82-83].

Концепцію Т. Мора відносно «книжкового феномену» в цілому можна охарактеризувати як одну з провідних ідеалізованих ознак (просвітницьких «форм») гуманістично обґрунтованого соціального прогресу. Разом з тим, для Мора-гуманіста тільки (суб'єктивний) естетичний смак – головний критерій кожної людини при виборі тої чи іншої книги для читання. Немає «поганих» чи «хороших» книг; книги є лише носіями різноманітної інформації. Людина, таким чином, використовує знання, отримані з книги, на свій розсуд, в межах своїх морально-етичних пріоритетів та духовно-естетичних потреб.

Для Х.Л. Вівеса, іспанського просвітителя, філософа й педагога, письменника епохи розквіту північноренесансного гуманізму, автора трилогії «Про вчення» (1531 р.) (складається з семи книг «Про причини занепаду мистецтв», п'яти книг «Про викладання наук» та восьми книг «Про мистецтва»), тема «людина й книга» розглядається, осмислюється і трактується в контексті критичного перегляду майже всієї європейської традиційної культури (від Античності до Відродження) та побудови системи всеохоплюючого, раціонально обґрунтованого знання.

Вівес, у першій частині трилогії з долею пафосу й самоіронії констатує: «Нескінченим є натовп тих, хто пише, величезне, незмірне число книг; не знаю, до кого притулитись, за що взятись, тим більше що виступити третьою стороною й рішуче відділити достойне прочитання від недостойного ніхто не наважується, боячись наклепати на себе прямо-таки всенародну ненависть, – бо ж не знайти такої пагані книжкиці, щоб вона хоч комусь не сподобалася завдяки певному прихованому співзвуччю зі складом розуму або почуттями читача. І ось, коли нагадує є потреба у такій роботі розрізювання, ми постановили невіддивно слідувати по стопах поважних авторитетів і вважаємо хибним вчинком відхилитися від них хоча б на волосину! За причину тут або наша невіра у власний розум, або нелюбов до пошуків ...

Ах, як обкрадають себе люди в плодах наук, завжди вірячи комусь іншому, ніколи не звергаючись до самих себе й не закликаючи самих себе на раду для перевірки переваг (якості) того, що вони з таким осердям вивчають! Й із тих, хто віддає себе і свій розум, як у рабство, певному роду письменників, одні настільки тримаються новизни, що жодних стародавніх [авторів] навіть на ім'я не знають, – частково тому, що все одно не зрозуміють їх, якщо візьмуться читати, частково тому, що у нових письменників їм усе здається точнішим, а почасти тому, що голови, забиті неймовірним багатослів'ям сучасних авторів, так ніколи й не звільняються для ознайомлення зі старими. Інші, навпаки, нехтують усім новим і так прив'язані до древніх [класиків], що, коли потрапляє їм [до рук] якого новіший, вони стороняться його як чуми. Однак дуже багато залежить від того, кого називати новими [письменниками], а кого старими. Якщо старі – це ті, хто відкрив та вдосконалив мистецтва й науки, а нові – ті, хто їх спотворив чи налаштувався на спотворення і знайшов у цьому смак (насолоду), то, звісно, я віддам перевагу художнім суволям древніх [мудреців], а не товстезним фоліантам нових ...

Досвід показав, що справа часто не є такою, як бачили речі Гіпократ, Аристотель, Пліній та інші такі самі знаменитості. У Аристотеля, якщо вже говорити про найвідомішого й найнадійнішого письменника, існують вірні у багатьох відношеннях вчення, проте є і маса легковажних та випадкових, – наприклад, коли він говорить, що якщо є будь-яка дія або уява, властива лише душі, вона від'ємна від тіла, якщо ні – невід'ємна. Це те саме що сказати: якщо людина, закрита в приміщенні, може бачити світло якимось іншим чином, крім як крізь віконне скло, то може вийти назовні, а якщо ні, то не може. Те саме – коли Аристотель говорить, що начала природних речей протилежні ...

Тому нехай нікому не здається дивним, що древні висунули так мало непохитних всезагальних законів. Бо загальний принцип повинен виводитися з багатьох і точних окремих спостережень. Чи не дивно, що вони помилялись, висловлюючи універсальні судження за першого спостереження явищ вкрай текучої природи, котрі міняли свої риси в залежності від часу й місця? Сказане древніми [авторами] про Грецію та Італію мало підходить іншим місцям й областям, а нині – навіть самим цим країнам через те, що змінився з плином часу образ життя й природа місцевості. Хто тепер буде за нормами Вітрувія? Хто снідає за настановами Галена? Хто обробляє землю, слідує порадам Варрона або Колумелли?

Багато побутуючих у стародавні часи спостережень про небо, землю й стихії виявляються протилежні нинішнім; так, у старовину невірно міркували про жителів крайнього півдня, про витоки Ніла, про антиподи, а також про породи, живі істоти, плоди. Пліній пише, що персики, котрі виростили в Римі, пкідливі, а зараз вони вважаються ласощами. Де тепер в Іспанії вівці, про яких Марциал писав, що вони природно забарвлені у необхідний колір? Шукачі одних [лише] старожитностей зазвичай забувають, серед яких людей і в якому столітті вони живуть, і настільки споріднюються зі старовиною, що, як говориться, у себе вдома й серед своїх іноземці: традиції та знання свого ненависного часу для них невідомі. Хоча тим же любителям древності кортіло би бачити, що їхні власні книжки в ціні, що ними, тільки-но вийшовшими з-під пера, захоплюються й зачитуються. Пристрасті [смаку] настільки панують повсюдно, що диктують судження про цілі держави та народи: «Цього письменника я не схвалюю, тому що він не з такої-то місцевості»...

Бували люди, які надписували книгу ім'ям великого літератора для надання їй авторитету; другі, оскільки в старі часи багато книжок видавалось без імені автора, йшли за першою ж легковажно здогадкою й присуджували її тій чи іншій знаменитості; треті, не вміючи впізнати назву, не довго вагаючись змінювали її й приписували будь-якому автору, який сподобався; існували й переписувачі, які ставили в заголовку лобі ім'я, що прийшло в голову... І все сприймається без вирізнення, все оточується не меншою повагою і довірою, ніж справжні й автентичні твори. Та й самі книги дійшли до нас настільки сповнені помилок, що якою була думка авторів, яке судження про речі вони висловлювали, незрозуміло. Іноді рукописи псувалися випадково ... іноді навмисно» [8, с. 174-178].

Свої аналітичні «ремствування» Х.Л. Вівер далі спрямовує на недоброчесних книжкових «копістів». Він пише: «Однак воістину головна провина лежить на переписувачах. Книгами завжди займалися люди значною мірою негямуці чи випадкові, розмноженням їх [книг] підтримуючи своє хитке існування; часто до копіювання книжок вдавалися і благочестиві діви. Тільки-но трошки відволіклись думкою на інше, вони допускали одну за одною величезну масу абсолютно диких погрішностей. Їхні ляпсуси перекочовували у багаточисельні списки, які виготовлялися за таким кодексом замість [вивіреного] взірця ... Іноді ті, що переписували, не вміли читати, плутали все на світі, так що твір ставав набором літер і слів, про сенс котрих можна було лише здогадуватись. А заіхнути на колись створену помилку та щось змінити було лячно; коли за виною недолугого переписувача помилка потрапляла в книги тасмничого богослів'я, заради її вигнання вважали за необхідне скликати церковний собор, якою б очевидною та явною для будь-якого хлопчиська не здавалась погрішність. У інших письменників напівзнайки викорінювали не лише помилки переписувачів, а також і правильні речі, що здалися їм незрозумілими. Тоді спотворювався прямий зміст, і замість однієї погрішності, яку хотіли вигнати, виростили чотири» [8, с. 179].

Отже, Х.Л. Вівес обстоює думку, що автори книг самі по собі не можуть поділятися на «автори гегних» і «неавторитетних». Свою користь мають книжки як «хороші», так і «погані», – на кожну знайдеться свій читач. Обидва критерії, з точки зору іспанського філософа, доволі умовні. Популярність книги не є ознакою її якості чи безперечної мудрості (істинної вченості) самого письменника; найчастіше – це прояв «смакового» рівня читача (іноді – претензійності його характеру) або суспільства, яке він репрезентує в ролі «споживача» й поціновувача конкретного «інтелектуального продукту».

Підхід і ставлення французького гуманіста Ф. Рабле до книги, а також інтерпретація ним «випадків» прояву людини тяжіння до читання й бібліофільства, лежать у площині авторського гротескного бланзювання, замішаного на вбивчій сатиричній «отруті». На сторінках свого знаменитого роману «Гаргантюа та Пантагрюель» (він писав книгу цілих двадцять років – з 1532 по 1552 р.) Рабле «відтворює» назви безлічних «скарбів» бібліотеки паризького абатства Сен-Віктор (Книга II, Розділ VII). Ця бібліотека дійсно існувала і була однією з найбільших у французькій столиці в XVI ст., проте всі без виключення книги, що перераховуються письменником, ним самим й вигадані. Рабле створює провокаційні назви – одна безглуздіша за іншу, піддає пародії псевдонаукові заголовки схоластичних опусів, юридичних творів, моралізаторських трактатів, середньовічних оповідань про чудеса, висміює невігласів, які називають себе вченими, уїдлигим словом глузує з тодішніх переслідувачів гуманістів. Часто сатирик приписує вигадані книги реальним авторам; кожна назва у нього має конкретний історичний сенс.

Шляхом оприлюднення «повного списку» монастирських книг, Ф. Рабле реалізує в романі поставлену сюжетною колізією мету й репрезентує оригінальну «бібліофільську лінію»: «А про книгозбірню Сен-Віктора він був високої думки, зокрема про книги, список яких додається, і *primo: Bigua Salutis, Bragueta juris, Pantofla Deceptorum, Malo granatum vitiorum*, Клубок богослов'я, Віничок казнодія, зложений Дармограєм, Слонячі яйця Одчаюг, Кабак для єпископів, ... Видіння святій Терруді сестри Пуасійського монастиря, як та розроджувалася, ... Гірчичник спокути, Камаші, *alias* Черевики терпшо, ... Суддівська перегречка, Козубенька нотарів, Шлюбний пакет, Гніздо споглядання, Теревені правників, Шпори винолоба, Посмак сиру, ... Римські паради, Бріко, *De differentiis soupparum*, Хлоста по дулі, Ляпанці по гузну сумирних, Тринога добрих дум, Шаплик великодушности, Гачечки духівників, Шцилі для лобів кюре, ...

Знайдення святого Христа, на пість осіб, розігране пройдами, Окуляри римопрочан, Майорис, *De modo faciendi boudinos*, Прелатська дудка, Беда, *De optimitate triparum*, Скарга адвокатів на реформи щодо приносів, Писанина повірених, Горох у салі, *cum commento*, Профїт від індульгенцій, *Strategemata Francarchieri* Баньоле, ... Панотчики нешугані, Ростокостоямбеданеса, доктор теології, ... Мздодагелі шлюбованці, ... Адвокатська хтивість, *Barbouilamenta Scoti*, Про кажанисті перуки в кардиналів, ... Про наїзд Антоніо де Лейви на землі бразилійські, *Marforii bacalarii cubantis Rome*, *De pelendis mascarendisque Cardinalium mulis*.

Того самого автора: Відповідь тим, хто твердить, що папський мул їсть у певні години. Передбачення, *que incipit Silvi Triquebille, balata per M. n. Songecruyson*, ... Дівочі шури-мури, Облізла дула в удовичок, Чернецький каптур, Молитвобубоніння у братів целестинців, Перевозне, возове і пляхове у братів нищунів, Зубокацання у гольфіпацтва, Западня у богословів, Суточки у магістрів наук, Оккамові куттики з малою тонзурою, Доктор богослов'я Облізла *De grabellationibus horarum canonicarum lib. quadraginta*, ... Пучини ченчиків жеретіїв, Гишпанський притхля, що його заломив братчик Ін'їго, Дрисня

у кастральників, *Poiltronismus rerum Italicarum, aushore magistro* Брюльфера, Реймон Лудлій *De batisfolagiis principium*, ... Пуки булістів, копїстів, скрипторів, абрєваторів, референдарів і датарів, зібрав Регіс, Неодмінний альманах для подагриків і пранцоватих, ... Харамижка крамарів, Переваги чернецького життя, Рагу із бескоромників, Історія злих духів, Старцвання грошовиків, Визворотки офіцалів, Золотопромивня скарбників, ... Равлик віршогонів, Досліди алхімериків, Каверзи побіріців, із беагів і тайстри брата Серратіса.

Закови релігії, Калатала і бринталі дзвонарів, Бильце старопців, Намордник для шляхти, Отченаші собі під носа, Кайдани побожності, Чотирисезонний горнець, Ступаполітичного життя, Віяло схимників, Капапокутників, Трик-тракбратів папложників, Одоробалос, *De vita et honestate braguardorum*, ... Поранок, передобідок і підвечірок мандрівників, Пінна для спраглих архіпастирів, ... Тарахкалья для дам, Мартингал для слабких на пронос, ... Підшови щиросердості, Маскарад ельфів та гномів, Жерсон *De auferibilitate papae ab Ecclesia*, Сани для дипломників і титульників, ... Заміс для молитовних млинків, Мориска для еретиків, Гаєтанові костури, Паць, херувимський доктор, *De origine patepelutarum et torticollorum ritibus lib. Septem*, Шістдесят дев'ять замацьканих молитовників, Боклатість п'яти орденів нишунів, Шкура і шкіра гіпокритів, узяті з Рудого Чобота, всунутого в *Summa angelica*, Чищення сумління, Череватість голів суду, Ослячий прутень абатів, ... Астрологічне проносне, ... Вітропуск по-аптекарському, Вспраціддубання по-хірургічному, Юстиніан: *De cogotis tollendis, Antidotarium animae*, Мерлій Коккай: *De patria diabolarum*. Деякі з цих книг уже вийшли друком, а деякі друкуються у славному городі Тюбингені» [7, с.124-128].

Аналіз переліку чудернацьких назв обумовлює й висновок: славетний гуманіст обстоює дискусійний постулат, що стверджує – книга, безсумнівно, є джерелом знань, – але знань у багатьох випадках неоднозначних з точки зору змістового навантаження; в книжках містяться знання кумедні, хибні, фантастичні, сумнівні, протирічні, позбавлені користі й сенсу. Таким чином, читання перетворюється на безглуздий процес, позбавлений логіки та мети; активне читання для частини читачів стає марнуванням часу або витонченим дозволям, яке не кожна людина спроможна практикувати.

Отже, узагальнюючи викладений матеріал, можна відзначити наступне. Феномен книги та книжкової культури у XVI ст. на архетипному рівні значною мірою набув політичних рис, етичних ознак і етнічної приналежності. У духовно-світоглядному (ментальному) вимірі для західноєвропейських гуманістів епохи глобальних цивілізаційних трансформацій та змін книга стала одночасно джерелом і способом пізнання й сприйняття реалій життя (оточуючого середовища). Людина Чинквіченто, в межах різкої конфесійної поляризації стратифікованого пізньофеодального соціуму (дисонанс, що виник внаслідок невідлого релігійного дискурсу Реформація – Контрреформація), саме за допомогою книги, бібліофільства й практики читання починає послідовно поповнювати і збагачувати свій образний діапазон, ідеологічний потенціал та ціннісні орієнтири.

Разом з тим, ще до періоду Рісорджіменто вона вже усвідомлює життя на рівні ідеологічної кон'юнктури, релігійного візіонерства й дидактизованої моралі – як ортодоксальної (католицької), так і протестантської. Зрештою, через призму ставлення до книги, «реформаційна» людина XVI ст. продемонструвала своє об'єктивне усвідомлення здатності індивідууму як такого використовувати свободу волі для творчої самореалізації в усій повноті її мистецьких і естетичних проявів.

Список використаних джерел:

1. Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни / Э. Дюркгейм // Философско-религиоведческие трактаты. – М., 2005. – С. 69-70.
2. Еразм Роттердамський. Похвала Глупоті / Еразм Роттердамський ; пер. В. Литвинова. – К., 1993. – С. 65-67.
3. Ле Гофф Ж. Интеллектуалы в Средние века / Ж. Ле Гофф. – Долгопрудный, 1997. – С. 5.
4. Либера А. де. Средневековое мышление / А. де Либера. – М., 2004. – С. 40.
5. Ричард де Бери. Филобиблон, или О книголюбии / Ричард де Бери ; пер. Я. Боровского. – М., 1984. – С. 34.
6. Мор Томас. Утопія / Томас Мор ; пер. Й. Кобіва // Утопія. Томмазо Кампанелла. Місто Сонця. – К., 1988. – С. 18-19.
7. Рабле Франсуа. Гаргантюа та Пантагрюель / Франсуа Рабле ; пер. А. Перепаді. – Харків, 2010. – С. 124-128.
8. Вивес Хуан Луис. О причинах упадка искусств. Книга первая. (Фрагменты) / Хуан Луис Вивес ; пер. В.В. Бибихина // Библиотека в саду. Писатели античности, средневековья и Возрождения о книге, чтении, библиофильстве. – М., 1985. – С. 174-178.
9. Boh I. Elements of Epistemic Logic in Later Middle Ages / I. Boh // L'homme et son univers au Moyen Age // Philosophes medievauх. – 1986. – № 27. – P. 530-543.
10. Fletcher J.M. The teaching of arts at Oxford, 1400-1520 / J.M. Fletcher // Paedagogica Historica. – 1967. – Т. 7. – № 1. – P. 431-434.
11. Gilson E. A History of Christian Philosophy in the Middle Ages / E. Gilson. – L., 1955. – P. 77.
12. Haskins Ch.H. Studies in the History of Medieval Science / Ch.H. Haskins. – N.Y., 1960. – P. 104-105.
13. Knuuttila S. The Emergence of Deontic Logic in the Fourteenth Century / S. Knuuttila // New Studies in Deontic Logic (Dordrecht), 1981. – P. 225-248.
14. Kretzmann N. Sensus compositus, Sensus divisus and Propositional Attitudes / N. Kretzmann // Medioevo. – 1981. – № 7. – P. 201.
15. Lerner R.E. The Heresy of the Free Spirit in the later Middle Ages / R.E. Lerner. – Berkeley, 1972. – P. 131-132.
16. The Cambridge History of Later Medieval Philosophy / red. by A. Kenny, N. Kretzmann, J. Pinborg. – Cambr., 1985. – P. 313.

In the article the author examines a complex of issues related to the analysis and characterization of the attitude of a number of Western European humanist writers of the sixteenth century, to book and reading. An example was the spiritual-ethical and philosophical views of the Dutch philology scientist Erasmus of Rotterdam, English statesman Thomas Mora, Spanish educator and teacher Juan Luis Vives, French writer-satirist François Rabelais, views reflecting the reflection and perception of these phenomenal leaders of the late Renaissance book phenomenon, its role and meaning in the reformist society of that time.

Key words: Western Europe, Resourceamento, Reformation, book phenomenon, humanistic writers, E. Rotterdam, T. Mor, H.L. Weaver, F. Rabelais.

Отримано: 20.12.2017